

NYELVÜNK ÉS KULTÚRÁNK

A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága
– Anyanyelvi Konferencia –
kéthavi folyóirata

IRODALOM KISZÉBESZÉSEK	
BOGDAN LÁSZLÓ: Az anyanyelvi tanításról	51
BALÁZS IMRE JÓZSEF: Anyanyelvi tanításról	51
KINDE ANNAMARIA: Anyanyelvi tanításról	51
CERCÉLY LÁSZLÓ: Anyanyelvi tanításról	51
NAGYÍTÓ ALATT A NYUGATI SZÖRNYÁNYAG	
ABLONCZY BALINT: Anyanyelvi tanításról	51
Nagy Károly (USA): Az anyanyelvi tanításról	51
az amerikai magyarságról	51
CSILLAG ANDRÁS: More on the American magyars	51
Vandó Béla: Magyarok az USA-ban	51
CSEH TIBOR: Az argentinai magyarság	51
Diszertáció a magyar nyelv és kultúra tanításáról	51
VERESS ZOLTÁN: Az anyanyelvi tanításról	51
BÁKOS ISTVÁN: Hogyan működik a magyar nyelv	51
magyar Anyanyelvi Alapítvány	51
A Külföldi Magyar Cserkészszervezet Szervezője	51
LILLYWHITE DARÓCZY SÁRA: Magyarok az Angliában	51
KULTURÁNK MŰHELYE	
GAAL GYÖRGY: A 115 éves EMKE	51
A megtartás és a tanítás	51

KULTURÁNK VIDEJ MEBEN	
Közművelődési határon innen és túl: Konferencia Ungváron	51
DUPKA GYÖRGY: A magyar közművelődési problémák	51
Helyzetjelentés	51
CONCZ LÁSZLÓ: Antiművelődési helyzet Magyarországon	51
A magyar nyelv és kultúra tanításáról	51

XXXI. évfolyam 116. szám, 2001. július-augusztus

2001/4

Tartalom

IRODALOM - KISEBBSÉGI LÉTBEN

BOGDÁN LÁSZLÓ: Az erdélyi önképzőkori szellem	5
BALÁZS IMRE JÓZSEF: Hargitafüredről nézve az irodalom	10
KINDE ANNAMÁRIA: Vidéki vers	13
GERGELY TAMÁS: Három kérdés Kinde Annamáriához	15

NAGYÍTÓ ALATT: A NYUGATI SZÓRVÁNYSZÖVETSÉG ÉLETE

ABLONCZY BÁLINT: Kincs minden megőrzött szó. Nagy Károly (USA), az MNYKNT-AK társelnöke az amerikai magyarságról	16
CSILLAG ANDRÁS: Merre tart az amerikai magyarság? Várdy Béla: Magyarok az Újvilágban c. könyvének bemutatása	18
CSEH TIBOR: Az argentinai magyarok. Disszertáció a dél-amerikai magyarság nagy tömbjéről	21
VERESS ZOLTÁN: Az Erdélyi Könyv Egylet	25
BAKOS ISTVÁN: Hogyan működik a svédországi magyar Anyanyelvünk Alapítvány?	29
A Külföldi Magyar Cserkészcsapatok Szövetsége	31
LILLYWHITE DARÓCZY SAROLTA: Magyartanítás Angliában	37

KULTÚRÁNK MŰHELYEI

GAAL GYÖRGY: A 115 éves EMKE. A megtartás és a közművelődés szolgálatában	39
--	----

KULTÚRÁNK VÉDELMEBEN

Közművelődés határon innen és túl. Konferencia Ungváron	47
DUPKA GYÖRGY: A magyar közművelődés problémái Kárpátalján. Helyzetjelentés	49
GÖNCZ LÁSZLÓ: A szlovéniai magyarság az ezredfordulón. A lendvai Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet munkája	61

NYELV ÉS TÖRVÉNY

CSERNICKÓ ISTVÁN: A nyelvek helyzetére vonatkozó dokumentumok Ukrajnában	65
---	----

KÖZELKÉP

CSEKE PÉTER: Országépítő egy országveszejtő században.

Kós Károly és az erdélyi falu

74

ZENEKULTÚRÁNK

CSÍK MIKLÓS: Fölcsendül a lélek hangja

82

TOLNAY ISTVÁN: A határok nélküli magyar kórusművészet szolgálatában.

Berkesi Sándor karnagy, egyetemi docens dicsérete

85

ANYANYELVÜNK VÉDELMEBEN

BALÁZS GÉZA: A magyar nyelvművelés jellemző metaforái, jelszavai

87

BERNÁTH LÁSZLÓ: Újságírók a sajtónyelv ápolásáért

94

NYELVÜNK MÉLYRÉTEGEI

A. MOLNÁR FERENC: Milyen lehetett a magyar nyelvű írásbeliség az Árpád-korban?

96

NEMZEDÉKRŐL NEMZEDÉKRE

POMOGÁTS BÉLA: Németh László születésének századik évfordulóján

100

GÖMÖRI GYÖRGY: Száz éve született Szerb Antal

103

TALLÓZÓ

Hús év Pozsonyban.

Jankovics Marcell könyvéről (Ébert Tibor)

105

HÍREK A VILÁG NÉGY SARKÁBÓL

109

Magyarok és nyelvtörvények

A magyarországi és a környező országok nyelvi jogi helyzetét elemezték az ez év augusztusában, a finnországi Jyväskyläben megtartott Hungarológiai Kongresszus egyik szimpóziumán. A Kontra Miklós vezette tanácskozás a témát a következő kérdések alapján tette vizsgálat tárgyává:

1. Az adott ország releváns törvényeinek mely részeit jellemzi a felcserélő/szubtraktív, és melyeket a hozzáadó/additív kétnyelvűség filozófiája?

2. Milyen anyanyelv-definíciók szerepelnek implicite vagy explicite a törvényekben? Az utóbbi népszámlálások kérdőíveiben milyen kérdések vonatkoztak az anyanyelvre s a nemzetiségi hovatartozásra?

3. Mi a helyzet de jure és de facto az adott országban az egyes, az elemzést készítő szerint fontos területeken?

Az alábbiakban az Ukrajnára vonatkozó elemzést tesszük közzé.

A nyelvek helyzetére vonatkozó dokumentumok Ukrajnában

Csernicskó István

(Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola, Beregszász, Ukrajna)

1. A nyelvek státusára vonatkozó ukrainai dokumentumok

Az 1991-ben függetlenné vált Ukrajnában a nyelvek státusáról, használatáról közvetlenül a következő dokumentumok rendelkeznek: Ukrajna Alkotmánya (1996), Ukrajna törvénye az Ukrán Köztársaság nyelveiről (1989), Ukrajna nemzetiségi jogainak nyilatkozata (1991), Ukrajna törvénye a nemzetiségi kisebbségekről (1992), Ukrajna törvénye a helyi önkormányzatokról (1997), valamint elvileg a Regionális és Kisebbségi Nyelvek Európai Chartája.

Ukrajna Alkotmányának 10., 11., 12., 24., 53., 92., 103., 127. és 148. cikkelye tartalmaz a nyelvekre vonatkozó tételeket.

A 10. cikkely deklarálja, hogy „Ukrajnában az állami nyelv az ukrán”, és az állam biztosítja az ukrán nyelv funkcionálását a társadalmi élet minden területén. A következő bekezdés szerint „Ukrajnában szavatolt az orosz és a többi ukrainai nemzeti kisebbség nyelvének szabad fejlődése, használata és védelme”. A cikkely utolsó mondata szerint viszont „Ukrajnában a nyelvek használatát Ukrajna Alkotmánya szavatolja és törvény határozza

meg”. A 92. cikkely is úgy rendelkezik, hogy kizárólag Ukrajna törvényei határozzák meg egyebek között a nyelvhasználat rendjét.

A 11. cikkely általános deklarációkat tartalmaz Ukrajna minden nemzetiségének és nyelvének védelméről, a 24. cikkely egyebek között a nyelvi alapon való diszkriminációt is tiltja. A 12. az Ukrajna területén kívül élő ukránok nyelvi igényeinek kielégítésére tesz ígéretet. Az 53. rész a nemzeti kisebbségek számára a törvény által megszabott rendben garantálja az anyanyelven való oktatás vagy az anyanyelv tanulásának jogát. A 103., 127. és 148. cikkely az államnyelv ismeretétől teszi függővé bizonyos állami tisztségek betöltését (köztársasági elnök, alkotmánybírósági tagság, bírói tisztség).

Az Alkotmány 10. és 92. cikkelye értelmében a nyelvek státusa szempontjából még a Szovjetunió fennállása idején, 1989-ben elfogadott nyelvtörvény a mérvadó.

A nyelvtörvény is államnyelvként definiálja az ukrán nyelvet (2. cikkely), ugyanakkor továbbra is megmarad az orosz a népek közötti érintkezés nyelvének (4. cikkely). Az 5. cikkely értelmében az állampolgárok számára szavatolt anyanyelvük és bármely más nyelv használata; az állampolgárnak jogában áll, hogy az állami, társadalmi szervekhez, vállalatokhoz stb. ukrán nyelven vagy e szervezeteknél használatos más nyelven, orosz nyelven, vagy a felek számára elfogadható más nyelven forduljon. A törvény nemcsak tiltja a nyelvi alapon történő megkülönböztetést (8. cikkely), de szankciókat is kilátásba helyez a nemzetiségi nyelvek használatának korlátozása miatt. A rendelkezések szerint felelősségre vonható az a tisztségviselő, aki a nyelvtudás hiányára hivatkozva megtagadja egy nemzetiségi nyelven írt beadvány vagy folyamodvány átvételét (5. cikk).

A törvény a nemzetiségi többségű közigazgatási egységek területén (pl. falu, város, járás, megye) lehetőséget nyújt a nemzetiségi nyelv használatára az ukránnal egyenrangúan és párhuzamosan az állami és pártszervek, a vállalatok, intézmények működésében (3. cikkely). Nem értelmezi azonban a törvény, mit ért a nemzetiségi többségű területek fogalom alatt.

Az állami dokumentumokat, okmányokat ukrán nyelven fogadják el és teszik közzé, alsóbb szinteken is, ám itt szükség esetén más nemzetiségi nyelveken is publikálják. A hivatalos úrlapok ukrán vagy ukrán–orosz nyelvűek (10. cikkely). A hivatali és munkahelyi adminisztráció nyelve az ukrán, de a nemzetiségi többségű területeken a nemzetiségi nyelvet is lehet az ukránnal párhuzamosan használni (11. cikkely).

A hivatalos személyi okmányok (személyi igazolvány, munkakönyv, az iskolai végzettséget igazoló dokumentumok, születési, házassági és halálozási anyakönyvi kivonat) ukrán–orosz kétnyelvűek (14. cikkely).

A szolgáltatások nyelve az ukrán nyelv vagy a felek által választott egyéb nyelv (17. cikkely). A perrendtartás nyelve az ukrán, de a nemzetiségi többségű területeken a nemzetiségi nyelv használatára is van lehetőség az ukránnal egyenrangúan; a bíróság nyelvét nem értőnek joga van tolmács igénybevételére, az anyanyelvi vallomástételre (18. cikkely). Az ügyvédi, ügyészi szolgáltatás, a jogi tanácsadás nyelve az ukrán, vagy a felek számára legmegfelelőbb nyelv (23. cikk).

Az oktatás nyelvének megválasztása elidegeníthetetlen jog (25. cikkely). Ezzel a joggal azonban ideális esetben is csak maximum a középiskola befejezéséig élhetnek a kisebbségi polgárok. A törvény 29. cikkelye értelmében Ukrajnában a felső- és középfokú oktatási

intézményekbe felvételizők ukrán nyelvből tesznek felvételi vizsgát, és csak a nemzeti kádereket képző oktatási intézményekbe felvételizők tehetnek anyanyelvből vizsgát.

A hivatalos tömegtájékoztatás nyelve az ukrán, illetve lehetőség szerint más ukrain nyelvek (33. cikkely). A táviratok, a postai borítékok, csomagok címezésének nyelve az ukrán vagy az orosz (34. cikkely). A hivatalos hirdetések, közlemények, reklámok, plakátok nyelve az ukrán; az ukrán nyelvű szöveg mellett szerepelhet más nyelvű fordítás is (35. cikkely).

Az Ukrajnában gyártott termékek, áruk címkéi, feliratai ukrán nyelvűek, és más nyelvekre nem fordíthatók (36. cikkely).

Az intézmények, társadalmi és pártszervezetek, vállalatok stb. hivatalos el- és megnevezése ukrán nyelvű; az ukrán nyelvű felirat jobb oldalán vagy alatta szerepelhet a megnevezés más nyelvű fordítása is (37. cikkely).

Az ukrain földrajzi nevek ukrán nyelvűek. Lehetséges továbbá a nemzetiségi többség nyelvén való feltüntetésük is (38. cikkely).

Az ukrán állampolgároknak joguk van nemzeti tradícióiknak megfelelő nevet választani, amely neveket transzkripcióval ültetik át ukránra (39. cikkely).

Ukrajna nemzetiségi jogainak nyilatkozata minden népnek és nemzetiségnek garantálja a jogot anyanyelve használatára a társadalmi élet minden területén (3. cikkely).

Ukrajna törvénye a nemzetiségi kisebbségekről szerint azokon a területeken, ahol a nemzetiségi kisebbség a lakosság többségét alkotja, az állami és társadalmi szervek, vállalatok, intézmények működése során az államnyelv mellett a kisebbség nyelve is használható (8. cikkely). Garantálja továbbá a kisebbségek számára a nemzeti hagyományoknak megfelelő személynévhasználatot, így például azt, hogy a személyazonossági igazolványba csak a vezeték- és utónév kerüljön, és elmaradhat az apa keresztnévéből képzett apai név (otcseszto) (12. cikkely).

Az ukrain önkormányzati törvény 26. cikkelye 1. pontjának 50. bekezdése lehetővé teszi, hogy az önkormányzatok megválasszák az önkormányzati szervek munkájának nyelvét (vö. Kárpáti Igaz Szó, 1997. július 3., 7.).

Az érvényben lévő hivatalos dokumentumok szerint tehát Ukrajna államnyelve az ukrán, az orosz az ország egész területén az ukránnal párhuzamosan hivatali nyelvként és a nemzetek közötti érintkezés nyelveként funkcionál, a többi nemzetiségi nyelv használata pedig a nemzetiségi többségi területeken engedélyezett. Nem tartalmaz azonban olyan kitételeket egyik dokumentum sem, ahol explicite meg lenne fogalmazva, milyen feltételek mellett van lehetőség a kisebbségi nyelveknek az államnyelvvvel egyenrangú használatára. A törvényerejű dokumentumok mellett azonban számos olyan állami és regionális rendelkezés szabályozza a nyelvek használatát, amelyek azt bizonyítják, hogy a törvények által deklarált jogok a gyakorlatban másképp vagy egyáltalán nem működnek.

Az ukrán nyelv Ukrajna függetlenné válása óta fokozatosan államnyelvi státusba került, az orosz azonban – annak ellenére, hogy az alkotmány és a nyelvtörvény is számos helyen kiemelten mint hivatalos funkciókban is használatos nyelvet is említi – az ukrán terjeszkedésével párhuzamosan szorul vissza az állami, hivatali szférából, amit minden bizonnyal hamarosan törvényi eszközökkel is szentesítenek. Erre enged következtetni, hogy egyre többször esik szó a sajtóban a nyelvi helyzetről, a nyelvek státusáról, és egy új nyelv-

törvény elfogadásának gondolata is megfogalmazódott mind a kormány, mind pedig az ellenzék részéről. Így Ukrajnában nyílt ellentét alakult ki az ország közel egyharmadát kitevő orosz kisebbség és a nemzeti (nyelv)politikát preferáló kormány között.

Miután az 1996-ban elfogadott ukrán alkotmány államnyelvként határozza meg az ukrán nyelv státusát, az orosz többségű területek, megyék egy része a nyelvtörvényre hivatkozva közigazgatási határain belül hivatalos nyelvi státusba emelte az orosz nyelvet. Így tett többek között pl. a kelet-ukrajnai Harkiv megye, ahol az 1989-es népszámlálási adatok szerint a lakosság 33,2%-a volt orosz nemzetiségű (Tur 1996) és a Krími Autonóm Köztársaság is, ahol az oroszok aránya 1989-ben 67%-os volt (Tur 1996) (vö. KISz, 1997. január 11., 1., augusztus 5., 4., október 21., 4. stb.). A baloldali ellenzék is az orosz nyelv hivatalossá tételét sürgeti, s a kormány nyelvtörvény-tervezetét bírálva saját nyelvtörvény-tervezetének elfogadását javasolja (vö. KISz 1997. július 24., 1.).

A hatalmon lévő és természetesen pozíciói megtartására törekvő elit az 1998. március 29-i választásokra készülve válaszlépésként a nemzetiségi és migrációs ügyek állami bizottságának égisze alatt külön ügyosztályt hozott létre, melynek feladata az ukrainai hivatalos nyelvpolitika koordinálása, érvényesítése és ellenőrzése (KISz, 1997. április 8., 4.). Kucsma köztársasági elnök pedig személyesen jelentette ki, hogy alkotmányellenes azon megyék döntése, amelyek saját területükön belül hivatalos státusba emelték az orosz nyelvet, s a lépést önkényesnek és az ukrán államiságra veszélyesnek nevezte; majd kijelentette, hogy az elnök mellett működő nyelvpolitikai bizottság szorgalmazza egy, az ukrainai nyelvek fejlődéséről és használatáról szóló új törvény elfogadását (KISz, 1997. április 17., 1.). Az elnök mellett működő nyelvpolitikai bizottság el is készítette a törvény tervezetét.

A tervezetet össznépi vitára bocsátották a sajtó hasábjain (pl. Oszvita Ukrajini, 1999. február 17., KISz, 1999. július 1.). A tervezet – amely erősen szűkítené a kisebbségi nyelvek használati körét – azonban még 2001-ben sem került a parlament elé.

Láthatjuk tehát, hogy elvileg az ukrán államnyelv mellett vagy azzal párhuzamosan az orosz, a nemzetiségi többségi területeken pedig a kisebbségi nyelvek is funkcionálhatnak hivatali nyelvi státusban, a valóságban azonban ez nem működik.

Végül is megállapíthatjuk, hogy de jure Ukrajna államnyelve az ukrán, az orosz hivatalos nyelvi státusú, a kisebbségi nyelvek beszélőinek pedig lehetőségük nyílik anyanyelvük használatára a társadalmi élet minden szintjén azokon a területeken, ahol nemzetiségileg többséget alkotnak. De facto azonban az ukrán államnyelv mellett az orosz az adminisztratív tiltások ellenére is hivatalos nyelvként használatos az oroszok által sűrűn lakott keleti területeken. A kisebbségi nyelvek azonban csak az oktatásban, a nemzetiségi sajtóban, rádió- és televízióadásokban, a kisebbségi közéletben, az egyházi életben és a privát szférában használatosak. Gyakorlatilag tehát a magyar nyelv helyzete Ukrajna függetlené válása után sem sokat változott a Szovjetunióban fennállt helyzethez képest.

2. Az ukrajnai és a nemzetközi dokumentumok a kisebbségi nyelvhasználatról

A nemzeti kisebbségek anyanyelvi iskoláztatásához való jog az egyik legfontosabb tényezője a kisebbségek hosszú távú megmaradásának. Ez egyike azon éles kérdéseknek, amelyeken lemérhető, milyen szerepet szán az adott állam a kisebbségeknek és a kisebbségi nyelveknek a közeli és távoli jövőben. Nem véletlen, hogy számos nemzetközi kisebbségvédelmi egyezmény, ajánlás foglalkozik ezzel a problémával. Ezért elemzésünkben mi is bővebben foglalkozunk ezzel kérdéssel, mégpedig oly módon, hogy összevetjük az idevágó nemzetközi és ukrajnai dokumentumokat, azok rendelkezéseit.

Hét nemzetközi kisebbségvédelmi okmányt hét ukrajnai dokumentummal hasonlítottunk össze. Mindegyik dokumentumban közös, hogy közvetve vagy közvetlenül a kisebbségek oktatásának problémájával foglalkozik. A 14 összehasonlításra kerülő dokumentum a következő:

- a) Nyilatkozat a nemzeti vagy etnikai, vallási és nyelvi kisebbségekhez tartozó személyek jogairól (ENSZ, 1992);
- b) a Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Chartája (Európa Tanács, 1992);
- c) az Európa Tanács parlamenti közgyűlésének 1201. számú ajánlása (ET, 1993);
- d) Keretegyezmény a Nemzeti Kisebbségek Védelméről (ET, 1995);
- e) a Nyelvi Jogok Egyetemes Nyilatkozata (Nyelvi Jogok Világkonferenciája, 1996);
- f) a Nemzeti Kisebbségek Oktatási Jogairól Szóló Hágai Ajánlások és Értelmező Megjegyzések (Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet, 1996);
- g) Ajánlás a kisebbségek felsőoktatásban való részvételéről (ET, 1998)

egyik részről, illetve

- a) az USZSZK törvénye az Ukrán SZSZK-beli nyelvekről (1989);
- b) Nyilatkozat a Magyar Köztársaság és az Ukrán SZSZK együttműködésének elveiről a nemzeti kisebbségek jogainak biztosítása területén (1991);
- c) Ukrajna törvénye a nemzetiségi kisebbségekről (1992);
- d) Ukrajna Alkotmánya (1996);
- g) Ukrajna törvénye az általános középfokú oktatásról (1999);
- f) Ukrajna nemzetiségi kisebbségeinek oktatási igényei kielégítésének koncepcionális alapjai (tervezet több változatban, 1997–1999);
- h) Ukrajna törvénye a nyelvek fejlődéséről és használatáról Ukrajnában (tervezet, 1999)

a másik részről.

A nevezett okiratok egybevetése során kiderül, hogy a nemzetközi dokumentumok többségének van egy vagy több ukrajnai megfelelője. Lássuk elsőként, mit is olvashatunk a kisebbségek anyanyelvi oktatásának kérdéséről az ET oly sokat vitatott 1201. számú ajánlásában, s mely ukrajnai dokumentum feleltethető meg neki. Az idézeteket a könnyebb összehasonlítás kedvéért egymás mellett közlöm.

1201. ajánlás

Nyilatkozat Ukrajna és Magyarország együttműködésének elveiről a nemzeti kisebbségek jogainak biztosítása területén

Minden nemzeti kisebbséghez tartozó személynek joga van anyanyelvét megtanulni és az anyanyelvén történő oktatáshoz...

A Felek egyetértenek abban, hogy biztosítják az ahhoz szükséges lehetőségeket, hogy a nemzeti kisebbségek tanulják anyanyelvüket és anyanyelvükön tanuljanak az oktatás minden szintjén.

Mindkét dokumentum rögzíti az anyanyelv megtanulásának és az anyanyelven történő oktatásnak a jogát. Lépünk tovább, s hasonlítsuk össze az alábbiakat.

Nyilatkozat a nemzeti vagy etnikai, vallási és nyelvi kisebbségekhez tartozó személyek jogairól

Ukrajna Alkotmánya

Az államoknak megfelelő intézkedéseket kell tenniük, hogy – ahol lehetséges – a kisebbségekhez tartozó személyeknek megfelelő lehetőségük legyen anyanyelvük tanulására, vagy hogy az anyanyelvükön történő oktatásban részesüljenek.

A nemzeti kisebbségekhez tartozó állampolgárok számára a törvény garantálja a jogot, hogy anyanyelvükön tanuljanak vagy anyanyelvüket tanulják...

Keretegyezmény a nemzeti kisebbségek védelméről

Ukrajna törvénye a nyelvek fejlődéséről és használatáról (tervezet)

2. Nemzeti kisebbségek által hagyományosan és jelentős számban lakott területeken, megfelelő igény esetén, a Felek törekednek – lehetőségeik szerint és oktatási rendszerük keretein belül – annak biztosítására, hogy a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyeknek megfelelő lehetőségük legyen kisebbségi nyelvüket megtanulni vagy ezen a nyelven tanulni.

A nemzeti kisebbségekhez tartozó állampolgároknak joguk van anyanyelvükön tanulni vagy anyanyelvüket tanulni. Az állam lehetőségeihez képest megteremti a megfelelő feltételeket a saját oktatási rendszereinek kereteiben és ösztönzi különböző szintű oktatási intézmények és tagozatok létrehozását az illető nemzetiségi kisebbség anyanyelvének oktatására vagy anyanyelvén folyó oktatásra...

3. A jelen cikk 2. bekezdését úgy kell végrehajtani, hogy az ne veszélyeztesse a hivatalos nyelv tanulását, vagy ezen a nyelven való tanítást.

Keretegyezmény a nemzeti kisebbségek
védelméről

Ukrajna törvénye a nemzetiségi ki-
sebbségekről

Az állam minden nemzetiségi kisebbség számára garantálja (...) az anyanyelv használatát és az anyanyelvi oktatást vagy az anyanyelv tanulását az állami oktatási intézményekben, illetve a nemzetiségi kulturális szövetségeken keresztül...

A fent idézett dokumentumok már nem fogalmaznak egyértelműen. Nem mindegy például, hogy az anyanyelv tantárgyként való tanulásához vagy pedig az anyanyelven történő tanuláshoz van joguk a kisebbségeknek. Még ehhez a vagylagos, tulajdonképpen az állam jóindulatától függő megfogalmazáshoz is ködösítő, értelmezhetetlen „biztonsági szelepet” építenek be különböző feltételek felsorolásával, amelyek megléte ismét csak attól függ, hogy az állam elismeri-e ezt vagy sem. A jogilag kifejtetlen és homályos megfogalmazások használatában különösen az idézett nemzetközi dokumentumok járnak elől. Ebben a csoportba sorolható az ukrán oktatási törvény is, amelynek 7. cikkelye szerint az oktatás és nevelés nyelvét Ukrajna Alkotmánya és a nyelvtörvény szabályozza.

Nézzük, mit tartalmaz a Nemzeti Kisebbségek Oktatási Jogairól Szóló Hágai Ajánlás. Ezt a dokumentumot érdemes hosszabban idézni, s összevetni a koncepció néven emlegetett ukrainai tervezettel.

A hágai ajánlás kimondja:

„11. (...) A pedagógiai kutatások az iskoláskor előtti és az óvodáskorú gyermekek anyanyelven folyó nevelését javasolják. Ahol csak lehetséges, az államoknak meg kell teremteniük a feltételeket, hogy a szülők élhessenek ezzel a lehetőséggel.

12. A kutatások szerint az alapfokú oktatásban is az a legkedvezőbb, ha a tantárgyakat kisebbségi nyelven tanítják. (...) Az elemi oktatás vége felé néhány gyakorlati vagy nem elméleti tárgyat államnyelven kell tanítani. (...)

13. A középfokú oktatásban a tantárgyak döntő hányadát kisebbségi nyelven kell tanítani. A kisebbségi nyelvet iskolai tantárgyként, a tanterv szerves részeként kell oktatni. (...) Az oktatás e periódusában az államnyelven oktatott tantárgyak számát fokozatosan növelni kell.”

Az ukrainai kisebbségi oktatás reformtervezete is a tranzitív oktatási modellt kínálja a nemzetiségeknek, melynek lényege, hogy az anyanyelvi elemi iskola után az általános iskolában az anyanyelvi oktatásról fokozatosan át kell térni a többségi nyelvű tanulásra. Az átmenet gyakorlatilag a középiskolára befejeződik, s a nemzeti jellegű tárgyak (az anyanyelv és irodalom, a népismeret és az anyanemzet története) kivételével minden tantárgyat az államnyelven tanulnak a diákok. A koncepcióban foglaltak tehát kísértetiesen hasonlítanak arra, amit a hágai ajánlás idézett részében olvashatunk.

A Nyelvi Jogok Egyetemes Nyilatkozata ehhez képest a lehető legszélesebb jogköröket biztosítja a kisebbségek számára az oktatásban, s ehhez hasonlóan fogalmaz a máig érvényben lévő, 1989-ben elfogadott nyelvtörvény.

A Nyelvi Jogok Egyetemes Nyilatkozata

1989-es nyelvtörvény

Minden nyelvi közösségnek joga van eldönteni, hogy nyelvének milyen mértékben kell jelen lennie mint használatos nyelv és mint tanulmány tárgya az oktatás minden szintjén, így az iskola-előkészítő, elemi, középfokú, technikai és szakoktatásban, valamint az egyetemi és felnőttoktatásban. (24. cikk)

Az Ukrán SZSZK állampolgárainak elidegeníthetetlen joga, hogy a gyermekek taníttatásának nyelvét szabadon válasszák meg. Az Ukrán SZSZK minden gyermek számára garantálja az anyanyelven való nevelés és tanulás jogát. (25. cikkely)

Nem az iskolai oktatásra vonatkozik ugyan, ám hasonlóan széles jogokat javasol a kisebbségek számára az ET 1353. számú, a kisebbségek felsőoktatásban való részvételéről szóló ajánlása 6. cikkelyének ii. pontja: „a nyelvi kisebbségekhez tartozó személyeknek lehetősége kell legyen az anyanyelven folyó közoktatás megfelelő típusaiban és szintjein való részvételhez a felsőoktatásra való felkészítés céljából”.

A végére egyetlen dokumentum, a Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Chartája maradt, nem véletlenül. Ez a dokumentum ugyanis a legtöbb vitát váltja ki Ukrajnában, s talán ez az a nemzetközi egyezmény, amelyre a legtöbbet hivatkoznak az országban.

Ennek az a magyarázata, hogy ez a dokumentum sokféleképpen szemlélhető. A Charta ugyanis „à la carte” rendszerben (vagyis választhatóan) konkrét fokozatokat sorol fel egyebek között a kisebbségi nyelvek oktatásban való használatáról is, amelyek közül a Chartát aláíró államok a ratifikáció során kiválaszthatják a számukra legmegfelelőbbeket. Nézzük, milyen lépcsőzetes elrendezésben foglalja össze a dokumentum az anyanyelvi oktatáshoz való jogot.

Az oktatással a 8. cikk foglalkozik, s gyakorlatilag azonos fokozatokat kínál fel választékként az iskola-előkészítő, az általános és középiskolai oktatásban, a szakmunkásképzésben és a felsőoktatásban:

„Az oktatásügyet illetően a Felek azokon a területeken, ahol ezeket a nyelveket használják, e nyelvek mindegyike helyzetének megfelelően, és anélkül, hogy az állam hivatalos nyelvének/nyelveinek oktatása hátrányt szenvedne, vállalják, hogy

i. elérhetővé teszik az általános iskolai oktatást* az érintett regionális vagy kisebbségi nyelveken, vagy

ii. elérhetővé teszik az általános iskolai oktatás lényegi részét az érintett regionális vagy kisebbségi nyelveken, vagy

iii. biztosítják, hogy az érintett regionális vagy kisebbségi nyelvek oktatása az általános iskolai tanrend integráns részét képezze, vagy

iv. a fenti i.-iii. szerinti intézkedések valamelyikét legalább azokra a tanulókra alkalmazzák, akiknek családja ezt kívánja, és létszámuk elegendőnek minősül.”

Könnyen belátható, hogy a fenti négy fokozat közül az oktatás minden szintjén egyaránt kiválasztható a kisebbségek számára legkedvezőbb éppúgy, mint a legkevesebb jogot biztosító. Éppen ezért egyáltalán nem mindegy, hogy az adott állam hogyan válogat a felkínált lehetőségek közül.

A Charta ratifikációja feltétele volt Ukrajna Európa Tanácsi tagságának. Az ET végső határidőnek 2000 elejét nevezte meg Ukrajna számára, és az ukrán parlament 1999. december 29-én ratifikálta a Chartát, mégpedig oly módon, hogy azokon a területeken, ahol a nemzetiségi kisebbségek aránya meghaladja a 20 százalékot, a legmagasabb fokozatot kell alkalmazni. 2000 júliusában azonban az ukrán alkotmánybíróság egyes parlamenti képviselők nyomására úgy döntött: alkotmányellenes a Charta ratifikálásáról szóló törvény, és hatályon kívül helyezte azt.

A fiatal állam történetében ez volt az első olyan eset, amikor alkotmányellenesnek minősítettek egy nemzetközi dokumentum ratifikálásról szóló törvényt. Ennek az Ukrajna ET-tagságát is veszélyeztető lépésnek elemzők szerint az a magyarázata, hogy Ukrajnában a homogén nemzetállami modell kialakítása távlati kormányzati terv, amelybe nem illeszkedik egy ilyen nemzetközi dokumentum. A hivatalos állami nyelvpolitika az ország alkotmányának azt a passzusát (10. cikkely), amely az államnyelv fejlődésének biztosítását írja elő a társadalmi élet minden területén, úgy értelmezi, mint a kisebbségi nyelvhasználat visszaszorításának jogi lehetőségét. (Érdekes, hogy az alkotmánybíróság 2000. július 14-i határozatában nem a Charta rendelkezéseit tartotta alkotmányellenesnek, hanem azt az ügyrendet, amely során ratifikálták.)

3. Összefoglalás

A fenti elemzésből azt a következtetést fogalmazhatjuk meg, hogy Ukrajna nem lép túl a kisebbségi nyelvhasználat tűrésén. A kisebbségi nyelvhasználat kérdését is érintő dokumentumok csupán megengedők, nem pedig kötelező érvényűek. Az ukrán államiság első éveiben úgy tűnt, hogy a kisebbségi kérdés megnyugtató rendezésére törekszik az ország vezetése (ennek tudható be, hogy számos megengedő passzus került a dokumentumokba), ám az utóbbi évek történései ennek ellenkezőjére utalnak. Így összefoglalóan azt mondhatjuk: Ukrajna nem az additív, hanem a szubtraktív kétnyelvűséget kínálja a kisebbségek számára, és ezt törvényi szinten is deklarálni kívánja.

JEGYZET

* Az általános iskolai oktatás kifejezés helyére az iskola-előkészítő oktatást, középiskolai oktatást, szakmunkásképzést, illetve felsőoktatást behelyettesíthetve megkapjuk a 8. cikk további, ezen oktatási fokozatokra vonatkozó részeit.